

ПРИНЦИПИ ОБИСТІСНО-ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ ТА СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Структура особистості у вітчизняній психології представлена в працях О.Ф. Лазурського, Б.Г.Ананьєва, С.Л.Рубінштейна, В.С. Мерліна, В.О. Ядова, В.А. Петровського, Н.І. Рейнвальд, К.К.Платонова. У зарубіжній психології вона обкреслена в роботах З.Фрейда, К.Г.Юнга, А.Адлера, Е.Еріксона, Е.Фромма, К.Хорні, Г.У. Олпорта, Р.Кеттелла, Г.Ю.Айзенка, Б.Ф.Скіннера, А. Бандури, Дж.Келлі, А.Маслоу, К.Роджерса.

Однією з найбільш відкритих характеристик особистості є дихотомія внутрішнього (первинне, сутнісне, біологічне) і зовнішнього (вивідне, феноменологічне, поведінкове, соціальне) – ендопсихіка і екзопсихіка (О.Ф.Лазурський), суб'єкт і об'єкт (Б.Г.Ананьєв), осереддя і периферія (С.Мадді), внутрішня і зовнішня активність (С.Д.Смірнов), суб'єктивна і об'єктивна раціональність тощо.

Так, зокрема, осереддям особистості, за С.Мадді [9], є глибинні утворення, а її периферією – те, що відкрито безпосередньому досвіду і виявляється у зовнішній активності. Зазначене суголосно уявленням О.Ф.Лазурського про особистість як єдність ендопсихіки (характер, розумова обдарованість, темперамент) та екзопсихіки (ставлення до природи, людей, соціальних груп, науки, мистецтва, власного внутрішнього життя).

Дослідження структури особистості, як і будь-якої іншої наукової проблеми, потребує формулювання основного підходу. Визначення підходу вже містить аксіоматичну думку про суть явища, що вивчається. Відповідно до особистісно-діяльнісного підходу та запропонованих нами принципів *суб'єктності, інструментальності, інтерактивності, проактивної конкретизації і ретроактивного узагальнення структурних елементів* особистість і діяльність є психічними інструментами (функціональними органами в термінах О.О.Ухтомського) людини (суб'єкта), виникнення і розвиток яких пов'язані з інтерактивними суб'єкт-суб'єктними та суб'єкт-об'єктними відношеннями життєдіяльності.

Слідуючи зазначеній вище ідеї про дихотомічну будову особистості, ми маємо вказати на два крайні пункти, в межах яких знаходяться інші її складові, і відповіді на питання про те, що є тією основою, на якій вибудовується таке складне психічне утворення як особистість.

На наш погляд, у цьому утворенні присутнє переживання себе як живої істоти, якій притаманна властивість постійно мати потреби у чомусь і досягати певних результатів, слідуючи цим потребам. Оскільки сфера буття людини пов'язана з суб'єкт-об'єктними відношеннями ("світ предметів") та відношеннями суб'єкт-суб'єктними ("світ людей"), остільки задоволення її потреб вимагають відповідних психічних механізмів. Отже, онтологія особистості окреслюється її головними ознаками – переживання своєї буттєвості і результативності процесу задоволення своїх потреб.

Результати теоретичного аналізу. Грунтуючись на запропонованій нами тезі про інструментальну природу особистості та діяльності, ми наголошуємо, що діяч (суб'єкт) створює інструмент (знаряддя) відповідно як до своєї *інтенційної* суті, так і до *бажаних* результатів.

Формулювання принципів суб'єктності та інструментальності дає можливість розглядати категорії особистості і діяльності як інструменти активності суб'єкта. На нашу думку, суб'єкт є рефлексивним виразом самості індивіда, який переживає свою буттєвість, вплив неусвідомлюваних та усвідомлюваних потреб, і прагне до їх задоволення через досягнення відповідних результатів.

Активність суб'єкта ініціально пов'язана з переживанням "базальних життєвих функцій" [13, с. 214]. Важливою умовою активності є тотожність і єдність *зовнішнього* (об'єкт орієнтування, усвідомлення, запам'ятовування, збереження; переживання реальності життя, об'єктивація особистісних та діяльнісних схем) і *внутрішнього* світу (результат орієнтування, усвідомлення; переживання реальності усвідомлення, особистісні та діяльнісні схеми).

У процесі соціалізації активність як інтенційна базальна властивість індивіда перетворюється на потребнісно-смыслову властивість особистості. Це означає, що особистість виражається і стверджується у діяльності, яка є результатом засвоєння суспільно визначених правил суб'єкт-об'єктних дій відповідно до сукупності об'єктів, що встановлюють зміст і призначення професійної праці.

За О.М.Леонтьєвим, особистість створюється об'єктивними обставинами, діяльністю, зв'язком зі світом, ієрархією діяльностей [8, с. 222], визначається мотиваційною сферою діяльності [8, с. 223]. Вона є те, "що людина робить із себе, стверджуючи своє *людське життя*" [8, с. 225].

Особистість виявляє себе у міжособистісних стосунках, в яких вона з'являється як: а) результат інтерактивних взаємин у групі; б) сукупність поведінкових властивостей; в) індивідуальність; г) результат актуалізації творчого потенціалу; д) реалізація потреби бути особистістю [13, с. 313].

О.О.Леонтьєв, за посиланням на Л.І.Божович, визначає особистість не тільки лише як фіксовану структуру ставлення людини до дійсності, інших людей і до самого себе, але і як визначений *набір конкретних дій і взаємодій* [7, с. 29].

Діяльність є інтерактивним процесом і, отже, процесом інтерсуб'єктним, міжособистісним, головною ознакою якого є втілення психічного образу в результаті. Базальними характеристиками діяльності вважаються її предметність і суб'єктність. Здійснення діяльності визначається минулим досвідом, рівнем домагань, потребами, установками, емоціями, почуттями, цілями, мотивами, завданнями, аутопроектами. Діяльність є моделлю активації індивіда, її проекцією на обставини, що є значущими для суб'єкта [13, с. 135, 136]. На розвиток діяльності впливають нормативні, рольові, статусні приписи, які існують як складові елементи соціальних інститутів [6, с. 17]. Їх засвоєння і перетворення на особистісний інструментарій залежить від смислових утворень суб'єкта [1, с. 26].

Якщо розглядати особистість та діяльність як інструменти суб'єктності індивіда, то слід визнати те, що вони мають здійснюватися за єдиною схемою і мати, відповідно, однотипну структуру. Отже, дані про структуру діяльності можуть слугувати вказівкою на структурні елементи особистості.

Окрім класичної схеми діяльності О.М.Леонтьєва (мотив, дія, мета) існують схеми: 1) С.Л.Рубінштейна (мотив, мета,

засіб, соціальна ситуація, результат, оцінка); 2) В.В.Давидова (потреба, мотив, завдання, спосіб дії); 3) Г.П.Щедровицького (мета, завдання, початковий матеріал, засоби, процедура, продукт); 4) О.А.Конопкіна (мета, модель умов, програма, критерій успіху, інформація про результати, рішення про корекцію); 5) В.Д.Шадрікова (мотив, мета, програма, інформаційна основа, ухвалення рішення, професійно важливі якості); 6) Г.В. Суходольського (потреба, спрямованість, мотив, мета, результат, оцінка); 7) В.Е.Мільмана (потреба, мотив, об'єкт, мета, умови середовища, засоби, склад, контроль, оцінка, продукт) [4, с. 162].

Як бачимо, у цих схемах вказується на *мотив* (О.М.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн, В.Д.Шадріков), *потребу* (В.В.Давидов, Г.В.Суходольський, В.Е. Мільман), *мету* (Г.П.Щедровицький, О.А.Конопкін) як на вихідні основи діяльності і не вказується власне на носія діяльності (суб'єкт, особу).

Якщо виходити з того, що особистість суб'єктивно відкрита індивідові як уявлення про себе [10, с. 193], то відправним пунктом у структурі діяльності має бути Я-концепція. Застосовуючи *принцип конкретизації* першого (вихідного) елемента у другому (наступному), доходимо висновку про конкретизацію Я-концепції (усвідомлення своїх властивостей у контексті впливів зовнішніх факторів) [4, с. 573] у системі особистісних смислів (усвідомлення значущості об'єктів і явищ дійсності) [4, с. 235]. Особистісні смисли у свою чергу конкретизуються у відповідних мотивах, мотиви – у цілях, цілі – у діях з об'єктом, дії з об'єктом – у результаті, результат – у винагороді. Психологічно винагорода є видом зворотного зв'язку у процесі діяльності, який посилює Я-концепцію.

Щодо значення мотивів у структурі діяльності, то вони, за О.М.Леонтьєвим, "як би "оцінюють" життєве значення для суб'єкта об'єктивних обставин і його дій у цих обставинах, додають їм особистісного смислу" [8, с. 181]. Окремо слід наголосити думку О.М. Леонтьєва про те, що мотив містить у собі одночасно і мету, і підпорядковані їй дії [8, с. 154]. Те, що мета містить уявлення про відповідні дії, є підтвердженням нашої думки про поступову конкретизацію Я-концепції як важливої ознаки акту діяльності у контексті відповідного завдання.

Ми вважаємо, що дії мають подвійну детермінацію – зі сторони Я-концепції і з боку технологічних вимог до них у рамках завдання, що виконується. У першому випадку на передній план виступає самосприйняття у діяльності (конструкт "Я у діяльності, праці"), у другому – ефективні системи дій (конструкт "Діяльність, праця у мені").

Звернення до понять Я-концепції і особистісного смислу надала нам можливість уточнити загальну структуру діяльності як вираження справжнього "Я" індивіда [3, с. 16] і розглядати Я-концепцію як ланку, що опосередковує "первинні мотиваційні відношення" [5, с. 246]. Це означає, що на усвідомлення потреби та її перетворення на мотив істотно впливає уявлення індивіда про себе як діяльного суб'єкта.

Засновуючись на постулаті про єдність особистісного та діяльнісного у процесі суб'єкт-об'єктних відношень, ми стверджуємо, що практичне здійснення мотиву відбувається не тільки за допомогою *інструментальних дій*, але й за допомогою екстеріоризації у вербально-прагматичному просторі (спілкування) *особистісних* (усталені схеми поведінки) та *діяльнісних якостей* (усталені схеми дій), що необхідні для досягнення мети.

Отже, на підставі викладеного класична схема *мотив – дія – мета* була доповнена нами такими елементами, як *Я-концепція*, *особистісний смисл* (прагматика Я-концепції, відбивається в задоволенні від того, що чиниться), *результат*, *винагорода*. Звідси схема діяльності набула такого вигляду: Я-концепція – особистісний смисл – мотив – мета – дія – результат – винагорода.

Зауважимо, що самосприйняття у діяльності (діяльнісна Я-концепція) залежить від особливостей ототожнення себе з професією та її представниками, співвіднесення себе з уявною ієрархією в ній, рівня домагань і самопочуття у професії. Воно також визначається міжособистісними стосунками, які опосередковуються професійною працею, співвіднесенням себе з реальною ієрархією у професійній праці, рівнем домагань у міжособистісних стосунках, самопочуттям у професійній групі.

У цілому, діяльність є синтезом результативних дій відповідно до об'єктивно необхідних, реально досяжних цілей, за допомогою яких людина стверджує свою соціально-прагматичну значущість. Ці дійові системи є засобом практичного здійснення особистісних смислів.

Результат як структурний елемент діяльності розкривається в таких аспектах: а) опредмечування мети; б) опредмечування стандарту; в) спосіб підтвердження компетентності у практичному здійсненні задуму; г) умова розвитку Я-концепції (уявлення про себе як про перетворювальну причину).

Грунтуючись на положенні про результат як основу функціональної системи [2], ми звернулися до категорії відношення суб'єкта і об'єкта з метою висвітлити основну схему розвитку діяльності. Наші міркування були такими. Суб'єкт-об'єктні відношення завершуються результатом. Сумація результатів виступає, з одного боку, у формі появи нового задуму і ставлення до себе як до діяча. Сумація результатів виступає також як основа втілення нових задумів і ставлення до себе як до автора створених об'єктів.

Звідси випливає, що сумація результатів призводить, з одного боку, до ускладнення суб'єкта (розвиток діяльнісних схем, самооцінок, рівня домагань, самоповаги), а з іншого – до ускладнення об'єкта (розвиток інтелектуально-прагматичних схем, що втілюються в об'єкті).

Поняття винагороди додає завершеності акту діяльності і виражає оцінку актуальної значущості діяча. Винагорода має оцінний характер і пов'язана з індивідуально-особистісною та соціально-визнаною системами цінностей. Винагороду за результат можна розглядати як синтетичний вид зворотного зв'язку, що посилює процес утворення мети в складі Я-концепції і спонукає до позаситуативної активності.

Якщо визнати, що діяльність і особистість здійснюються за єдиною схемою і, отже, мають аналогічну структуру, то складовими структури особистості мають бути Я-концепція, особистісні смисли, мотиви, цілі, дії, об'єкт, результат, винагорода.

Визнаючи головну відмінність особистості та діяльності за об'єктом і дією, ми можемо, звернувшись до концепцій спілкування, назвати наступні "особистісні" дії: а) комунікативні, інтерактивні, перцептивні (за Г.М.Андрєєвою); б) інформативні, регулятивні, афективні (за Б.Ф.Ломовим); в) інструментальні, синдикативні, трансляційні, дії самовираження (за А.А. Брудним); г) контактні, інформаційні, спонукальні, координаційні, дії розуміння, емотивні, впливові, дії установа стосунків (за Л.О.Карпенко) [10, с. 245].

У цілому, і діяльність, і особистість є продуктом дійового імперативу суб'єктності, рефлексивного або арефлексивного переживання своєї самості – організатора всього ментального досвіду (М.Жанрод) [цит. за 11, с. 16].

Відповідно до принципу конкретизації, розвиток особистості і, отже, її динамічну структуру можна характеризувати за допомогою схеми *проактивної конкретизації*:

а) особистості у соціумній сфері (значення індивіда як особистості для соціумного оточення), соціумної сфери в

інваріантах образів соціумних ситуацій (усвідомлене та узагальнене бачення індивідом власних інтерактивних ситуацій з соціумом), інваріантів образів соціумних ситуацій у моделях поведінки (усталені способи комунікативних дій, які характеризують індивіда як особистість);

б) діяльності у професійній сфері (значення індивіда як носія професії для соціумної сфери), діяльнісної сфери в інваріантних образах діяльнісних ситуацій (усвідомлене та узагальнене бачення індивідом ситуацій, які найчастіше трапляються у практиці), інваріантних образів діяльнісних ситуацій у моделях дій (усталені способи професійних дій, які відображають індивідуальний стиль діяльності і характеризують індивіда як її носія).

У цьому контексті слід зазначити зворотний вплив (*ретроактивне узагальнення*):

а) моделей поведінки на образи ситуацій (усталені способи поведінки впливають на зміст і динаміку інтерактивних ситуацій, збагачують досвід і зміцнюють ті способи, які виявилися результативними), образів соціумних ситуацій на соціумну сферу (найбільш типові інтерактивні ситуації визначають зміст, динаміку та якість життя індивіда), соціумної сфери індивіда на його особистість. Саме у цьому плані, як ми вважаємо, особистість з'являється як суб'єкт взаємовідносин і діяльності [12, с. 314];

б) моделей дій на образи діяльнісних ситуацій (усталені схеми дій визначають досить постійний зміст ситуацій, які виникають у процесі діяльності), образів ситуацій діяльності на діялісну сферу (узагальнення стосовно умов діяльності впливають на її внутрішній план), діялісної сфери на діяльність (формування мотивів^[1], ідеалів, цінностей особистості та їх об'єктивації у процесі одержання продукту праці).

Якщо виходити з того, що узагальнення утворюють основу досвіду, то слід визнати, що узагальнення формують також і основу *передбачення* і, отже, *установки*. Звідси можна зробити висновок про те, що *конкретизація* попереднього елемента через наступний у запропонованій схемі здійснюється через *установку*.

Це означає, що установка як "пусковий" механізм взаємодії містить імпліцитну програму дії, яка конкретизується при її виконанні. Установка зазнає певних змін завдяки уточнень, що виникають як необхідна реакція на прагнення досягти бажаних результатів та їх узагальнення. Установка як ініціальна передумова дії виконує своє психологічне призначення тільки у тому випадку, коли суб'єкт приймає імперативність установки.

У цілому, інтерактивна ситуація (I) може бути охарактеризована як функція (f) вираження (E) установок (A) її учасників (S...Sn)

$$I = f E, A (S...Sn)$$

Оскільки відповідно до принципу інтерактивності особистість і діяльність існують у просторі суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин, які ініціально зв'язані з відповідними установками, остільки вони можуть бути зображені як функція особистісних або діялісних установок (імпліцитних програм) учасників інтеракцій. Отже, дихотомія внутрішнього і зовнішнього як головний формувальний атрибут у структурі особистості полягає у діалектичному протиставленні особистісно-діялісних установок та перевірених на практиці особистісних та діялісних поведінкових патернів.

Висновки. Особистість і діяльність є психічними механізмами людини, які вона застосовує у відповідних видах активності, пов'язаних з суб'єкт-суб'єктними та суб'єкт-об'єктними відношеннями життєдіяльності.

Особистість розвивається завдяки впливам соціумного оточення, сприймання людиною власних інтерактивних ситуацій з соціумом, узвичаєних способів (патернів) "особистісних" (комунікативних) дій. Узвичаєні способи (патерни) поведінки впливають на сприйняття, зміст і динаміку інтерактивних ситуацій, вибір відповідного соціумного оточення і, в решті решт, на якість життя індивіда.

Конкретизація попереднього структурного елемента у наступному здійснюється через установку, яка однак санкціонується самим суб'єктом як її носієм.

Особистість та діяльність існують у просторі міжособистісних взаємовідносин, є функцією вираження установок їх учасників. Установки та відповідні їм поведінкові патерни утворюють функціональний зміст особистості як одного з головних інструментів у складі суб'єктності людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1980. – 335с.
2. Анохин П.К. Избранные труды. Философские аспекты теории функциональной системы / П.К. Анохин. – М.: Наука, 1978. – 400 с.
3. Анцыферова Л.И. О динамическом подходе к психологическому изучению личности / Л.И. Анцыферова // Психол. журнал. – 1981. – Т.2. – №1. – С. 8-18.
4. Большой психологический словарь. 3-е издание [под ред. Б.Г.Мещерякова, В.П.Зинченко]. – М., 2002. – 632 с.
5. Виллюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека / В.К. Виллюнас. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 288 с.
6. Клімова Г.П. Освіта як соціальний інститут / Г.П. Клімова // Проблеми освіти: наук.-метод. зб. – К.: ІЗМН, 1998. – Вип. 12. – С. 14 – 21.
7. Леонтьев А.А. Психология речевого общения: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 / А.А. Леонтьев // АПН СССР. Научно-исследовательский институт общей и педагогической психологии. – М., 1975. – 40 с.
8. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2 т. / А.Н. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1983. – (Труды действительных членов и членов-корреспондентов АПН СССР / АПН СССР). – Т.2: Функционирование различных форм психического отражения. Психологическая теория деятельности. – 320 с.
9. Мадди С. Теории личности: сравнительный анализ / С. Мадди [пер. с англ.]. – СПб.: Речь, 2002. – 539 с.
10. Психология. Словарь [под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г. Ярошевского]. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
11. Ребеко Т.А. Интенциональность в структуре индивидуальности / Т.А. Ребеко // Психологический журнал. – 2007. – Том 28. – №4. – с. 15 – 22.
12. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф.Ильичев, Н.Н.Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г.Панов. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
13. Юрчук В.В. Современный словарь по психологии / В.В. Юрчук. – Мн.: Современное слово, 1998. – 768 с.

Подано до редакції 12.08.09

РЕЗЮМЕ

Відповідно до принципів особистісно-діялісного підходу особистість і діяльність є психічними механізмами суб'єкта і мають тотожну будову. Доведено, що структуру діяльності і, отже, особистості утворюють Я-концепція, особистісні смисли, мотиви, цілі, дії з об'єктами, результати і винагорода за них, яка зміцнює Я-концепцію. Загальна структура особистості та діяльності засновується на принципі конкретизації попереднього елемента у наступному. Принцип ретроактивного узагальнення наступного елемента через попередній за допомогою установки відтворює механізм впливу психічного на сприймання об'єктивних обставин. Аргументовано, що дихотомія внутрішнього і зовнішнього визначається єдністю установок та відповідних їм поведінкових патернів.

Ключові слова: особистість, структура особистості, особистісно-діялісний підхід, моделі поведінки.

В соответствии с принципами личностно-деятельностного подхода личность и деятельность являются психическими механизмами субъекта и имеют сходное строение. Доказано, что структуру деятельности и, следовательно, личности образуют Я-концепция, личностные смыслы, мотивы, цели, действия с объектами, результаты и вознаграждение за них, которая уславляет Я-концепцию. Общая структура личности и деятельности основывается на принципе конкретизации исходного элемента в последующем. Принцип ретроактивного обобщения последующего элемента через предыдущий с помощью установки воспроизводит механизм влияния психического на восприятие объективных обстоятельств. Аргументировано, что дихотомия внутреннего и внешнего определяется единством установок и соответствующих им поведенческих паттернов.

Ключевые слова: личность, структура личности, личностно-деятельностный подход, модели поведения.

L.K. Velytchenko

THE PRINCIPLES OF THE PERSONALITY-ORIENTED ACTIVITY APPROACH AND THE STRUCTURE OF PERSONALITY

SUMMARY

According to the principles of the personality-oriented activity approach a personality and activity are psychic mechanisms of a subject with a similar structure. It has been proved that the structure of activity and thus - personality is formed by the I-concept, personal senses, motives, aims, actions with objects, results and rewards for them which strengthen the I-concept. The general structure of personality and activity is based on the principle of specification of the initial element in the subsequent. The principle of retroactive generalization of a subsequent element through a previous one by means of setting reproduces a mechanism of psychical influence on perception of objective circumstances. It is argued that internal and external dichotomy is characterized by unity of settings and appropriate behaviour patterns.

Keywords: personality, structure of personality, the personality-oriented activity approach, behaviour patterns.

---

[1] За О.М.Леонтьевим, "суспільні відносини несуть у собі мотиви і цілі її (людини, - Л.В.) діяльності, її засоби і способи" [8, с. 142].